

ACADEMIA DOMNEASCĂ DE LA SF. SAVA CITATORIE CANTACUZINĂ - REPERE ARHEOLOGICE*

Dr. Aristide Ștăfănescu
Muzeul Național Cotroceni

În veacul al XX-lea (la început) istoria a pus românilor următoarea problemă: România va rămâne mai departe o țară orientală, ori va intra în rândul popoarelor europene, în cultura europeană¹. Până atunci, această problemă nu înseamnă că nu exista, dar rezolvarea marii dileme era o chestiune care intervenea mai cu seamă, la nivelul indivizilor sau al familiilor.

De fapt, problema apartenenței culturale și în ultimă instanță a raporturilor între pământul românesc și Europa se constituie într-una din marile coordonate ale istoriei românești. În primele faze ale istoriei despre care avem știri, viața strămoșilor geto-daci se înscria în seria civilizațiilor est europene, cu accente mediteraneene, de unde se receptau și se împrumutau elemente de progres.

Până în secolul al III-lea – al IV-lea pe pământul românesc au fost cunoscute și s-au întâlnit, elemente cristalizate din cultura grecească și romană, dar și spiritualitatea creștină, orientală. Foarte probabil în această perioadă s-au pus bazele unui nou popor, cu o cultură practică mediteranean-occidentală, dar de spiritualitate orientală. Parametrii acestei stări se înscriau între sedentarism, nume, limbă, ocupații, sentimentul apartenenței la un sistem al lumii dominat de Imperiul Roman și apoi de Bizanț, monogamia, dar și credințele tipice și manierele orientale.

Până în secolul al XIV-lea românii au simțit puterea orientului, violența, sub loviturile căreia s-a prăbușit o lume. Au luat contact cu o civilizație stranie, cu unele elemente necunoscute până atunci. Dar au cunoscut, mai ales, libertatea de a trăi dezorganizat. Va trebui să admitem, că în raport cu sistemul roman și bizantin, într-o anumită măsură, noua stare era convenabilă. În aceste condiții o parte din locuitorii țărilor române, lipsite de o gândire, politică și culturală, centralizată, au receptat și și-au îndreptat fața spre neamurile migratoare. Unii ar fi preferat traiului pus în balanța izbânzilor, ordinea, organizarea statală și cultura spre care se apleca occidentul, cu cât mai puternice erau legăturile cu Bizanțul.

Noua conjunctură, de înlocuire a Imperiului Bizantin prin Imperiul Otoman a împăcat cele două orientări. Imperiul Otoman a apărut în ochii multora drept unul din moștenitorii Imperiului Bizantin. Și în acest sens, notabile au fost chiar eforturile unor sultani și cele desfășurate de Mehmed II în mod deosebit.

În noile condiții s-a creat nu numai un nou pol de putere ci și unul cultural. Constantinopolul, devenit Istanbul, a preluat și a adaptat unele din instituțiile culturale ale Bizanțului. Doar că acest proces și evoluția ulterioară a acestuia au fost mult mai lente

* Comunicarea expusă la Colocviul de Istoric, Arheologic și Artă Muzeul Național Cotroceni, 13-14 decembrie 1999.

¹ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ed. Științifică București, 1972, p. 20, n. 20, apud. G. Ibrăilcanu, *Spivul muzeului bucurestean*, ed. H. 1922, p. 261.

decât ritmul evoluțiilor școlii și cercetărilor din lumea occidentală și vest mediteraneană. Aici nu numai vechile centre de cultură au realizat progrese notabile. Au apărut o mulțime de alte centre, inexistente sau slab proeminente anterior, care au devenit polarități culturale. Apoi legăturile dintre ele au determinat progrese mari și rapide.

Și în Mediterana răsăriteană s-au efectuat serioase transformări. Sultanul Mehmed II era un om învățat și dornic de progres. Se spune că știa în afară de limba maternă, araba și persana, apoi greaca și latina, italiana și franceza². Deși era un bun musulman, nu era fanatic. Avea un entourage european de specialiști recunoscuți. Sprijinind cultura și învățătura, sultanul Mehmed II a întemeiat și celebra instituție de învățământ superior numită „Sahn – I Seman” = cele opt avuții, socotindu-le astfel pe cele „8 fundații” sau sectoare ale vieții și culturii, din care făceau parte facultățile de: drept, medicină³, astronomie, matematică, teologie, filozofie, literatură. Aici se formau spiritele cele mai alese pentru întreg Orientul musulman⁴ și nemusulman. Viața culturală a marelui centru bosforan mai era impulsionată și de valurile cărturarilor care se stabileau în Imperiul Otoman venind din tot Orientul⁵.

După cucerire și pentru multă vreme, Constantinopolul devine nu numai cel mai important centru politic al Orientului, atât pentru musulmani cât și pentru lumea creștină ortodoxă. Sultanul Mehmed II a încercat să pună cultura imperiului creat în paralel cu cea occidentală. Renașterea italiană își avea o corespondență, simultană, otomană⁶, împiedicată mai apoi. Prin restabilirea patriarhatului ortodox de la Constantinopol, al lui Ghenadios Scholarios (1454) și a celorlalte căpetenii ale religiilor nemusulmane (1461) se stabileau premisele unei bune evoluții, bazate pe principiul juridic al dezvoltării separate a lumii creștine încorporate în hotarele Imperiului Otoman⁷. Foarte probabil dacă ritmul inițial ar fi fost menținut, cu totul alta ar fi fost evoluția acestei părți a lumii.

Înaltele „medrese-le” ale Constantinopolului otoman, alături de Școlile patronate de patriarhia ortodoxă au fost locurile unde s-au instruit pleiade ale tineretului din pământurile Europei răsăritene. Însuși unul din marii savanți, recunoscut astfel de lumea occidentală, Dimitrie Cantemir (1710–1711), era un produs al școlii răsăritene pe care a ilustrat-o strălucit⁸. Și ca el au fost mulți. Dar permanent, prin religie, prin obiective, prin structura psihică, prin aspirații, lumea românească s-a raportat la Europa. Civilizația europeană a pătruns și și-a creat discipoli, în ciuda lumii medievale, până și în țările noastre⁹. Nu trebuie minimalizat rolul imitației pentru că toate civilizațiile superioare au generat imitații, care au declanșat apoi procesele interne.

Lumea românească întreține cu Europa, relații complexe, politice, economice, religioase și nu în ultimul rând culturale. Stolnicul Constantin Cantacuzino, acest „Principe al Renașterii”¹⁰ românești din sec. al XVII-lea a fost unul din vârfurile aspirațiilor europene românești ale vremii. Contactele sale nu se limitau la comunitatea latină, fiind notorii legăturile sale cu puternicul regat al Angliei. Dar ilustrul prinț creditat cu ascendența sa bizantină, nu era singurul român care căuta să sensibilizeze Europa asupra

² Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, Ed. Științifică, București, 1978, p. 130, 131.

³ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 173–174.

⁴ Aurel Decei, *op. cit.*, loc. cit.

⁵ Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 159.

⁶ Idem, p. 174.

⁷ Idem, p. 162–163.

⁸ Lucian Predescu, *Enciclopedia României, Cugetarea*, Ed. Sacculum I. O., Vestala, București, 1999, p. 165–166.

⁹ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁰ Dr. Paul Cernovodcanu, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu lumea engleză*, în *Colocviul de Istorie, Muzeul Național Cotroceni*, 24–25 septembrie 1997, București, 1998, p. 4.

părții sale răsăritene. Principele Transilvaniei Gheorghe Rakoczi al II-lea (1648–1660) își trimisese în noiembrie 1654 un emisar politic, care să-l întâlnească pe Oliver Cromwell. Întâlnirea a avut loc în mai-iunie 1655¹¹. Cromwell era interesat de cooperarea cu acesta, în plan politic dar și spiritual (extinderea protestantismului), datorită poziției pe care o avea zona românească vis-a-vis de Imperiul Otoman, dar și de marele Răsărit.

În sec. al XVII-lea, după 1667, după serioase studii la Constantinopol, Cantacuzinii au considerat că desăvârșirea învățării tânărului Constantin Cantacuzino, unul din mulții fii ai postelnicului, nu poate fi atinsă fără să se adape din cultura europeană, italiană. De bună seamă la acea vreme școala padovană era una din cele mai reputeate, model de instituție de învățământ superior pentru Europa. Mai trebuie spus că, în secolul al XVII-lea, curentul de cultură apuseană și cu deosebire italiană a fost puternic, stolnicul fiind, nu întâmplător reprezentantul acestui curent.

Conștient de rolul școlii, stolnicul, care călătorese și în apus și în răsărit, voia și la București o academie, asemeni cu aceea a „academicilor” la care învățase¹². În acest sens își tot îndemna fratele ajuns domn.

Asupra momentului nașterii învățământului superior românesc sunt opinii¹³ diverse, ce au ca obiectiv o perioadă scurtă de timp. Nu putem să desprindem acest moment de cel al dezvoltării culturii în limba română, o altă inițiativă de extrem progres, concretizată prin apariția „Bibliei de la București” (1688). Că nu avem un document clar de întemeiere a academei nu poate să ne arunce în îndoială. Mai toate orașele noastre, chiar cele mai mari, n-au un astfel de document de înființare, dar-mi-te o școală din oraș. Afirmția lui Del Chiaro privind stipendiile mari acordate profesorilor de limba greacă invitați¹⁴ la București, nu poate fi decât marcarea momentului de început al academei, a cărei activitate s-a completat și s-a amplificat permanent. Ansamblul rezidit de Constantin Vodă Brâncoveanu, ispravnic fiind Radu Dudescu¹⁵ vel sluger, completat și cu alte „case și tocmeli, ca să fie școală de învățat carte” au fost făcute pe cheltuiala domnitorului și cu sume de bani rămase de la Sterie lumânărilor, mort de ciumă în 1693¹⁶. Reorganizată de Constantin Vodă Brâncoveanu, nu fără a-l consulta pe stolnicul Constantin Cantacuzino, Academiei i s-a stabilit de această dată un statut¹⁷. Școala, nota Heladius era frecventată de 200 de elevi¹⁸.

Ca să corespundă cerințelor vremii și ca să-și aibă asigurată continuitatea școala a fost pusă, de la început, sub egida domnitorului și sub directa obləduire a patriarhului Ierusalimului. De la început școala a fost adăpostită în incinta unuia din marile așezăminte mănăstirești de la București la Sf. Sava. Era veche din secolul al XVI-lea, ctitorită de un Andronache pârcălabul, cu hramul Blagoveșteniei, dar și ea era închinată lavrei Sf. Sava, de la Ierusalim¹⁹. Aici școala beneficia de numeroase încăperi și case egumenești.

De la început trebuie spus că, gândită ca o școală europeană, Academia de la Sf. Sava corespundea mai mult ca organizare Academiei de la Patriarhia ortodoxă de la Constantinopol, asemănătoare și ea, în măsura în care Răsăritul Ortodox putea, colegiul

¹¹ Antonia Frasca, *Cromwell*, Vol. II, Ed. Politică, București, 1982, p. 320.

¹² Ștefan Pop, *Colegiul Național Sf. Sava*, în *Boabe de grâu*, an IV, nr. 7, iulie, 1933, p. 385–419.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ioan Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani*, Ed. Albatros, București, 1996, p. 170.

¹⁵ George D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1935, p. 53.

¹⁶ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 212–213.

¹⁷ Ion Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 187.

¹⁸ Popescu Lumină, *Bucureștii din trecut și de astăzi*, 1935, p. 629.

¹⁹ George D. Florescu, *op. cit.*, p. 53; N. Vătămănuș, *Istorie bucureșteană*, București, 1973, p. 52; Popescu Lumină, *op. cit.*, p. 626.

padovan. Limba era greaca veche, care, ca și latina, în apus era mijlocul de cultură în răsăritul bizantin²⁰. Atmosfera și rigoarea padovană erau aduse în Academia domnească de la București de iluștrii profesori și filosofi Sevastos Kymenitos, Ioan Comnen (doctor și pedagog), Iacob Pylarinos²¹. Școala aceasta a fost de la început „...gimnaziul tuturor învățăturilor și cu adevărat locașul înțelepciunii”²². Primul director, Sevastos Kymenitul, școlit la Constantinopol a condus Academia până în 1702. Printre primii elevi se afla și Iordache Cantacuzino, fiul domnitorului²³ și Matei Crețulescu, unchiul său.

Demolate, mai întâi în deceniul 6 al secolului trecut²⁴ și ceva mai târziu biserica²⁵, mănăstirea a dispărut din peisajul bucureștean. Amintirea sa a fost, cu timpul împăienjenită, memorialiștii oscilând asupra locului său. Apariția Universității a înlăturat vechile repere de localizare a fostului monument. Și astfel, i-a revenit arheologiei sarcina precizării eventualelor vestigii în actualul peisaj. Prin 1972 o săpătură efectuată de Societatea de Telecomunicații, în zona trotuarului din fața statuii lui Mihai Viteazul, au relevat fundații ale unor zidării extrem de rezistente²⁶, mergând la o adâncime de 2 m. Analiza situației a determinat concluzia că zidurile observate erau construite în două etape și că aparțineau unor biserici. Una a putut fi identificată cu ctitoria lui Andronache pârcălabul, de la sfârșitul sec. al XVI-lea, cea de a doua, aparținând epocii brâncovenești. Vestigiile celor două biserici se aflau la 7 m în fața soclului statuii lui Mihai Viteazul, spre bulevard.

Biserica de secol XVI era ceva mai mică, latura sa sudică fiind observată pe o lungime de 14 m. Pereții erau din cărămidă, groși de cca. 1 m, dar prezentau fisuri puternice.

Constantin Brâncoveanu a dărâmat edificiul vechi, ca să înalțe altul mai trainic și mai spațios. Radu Greceanu a notat că noua biserică, la care contribuise și Sterie lumânărarul era „iscusită și frumoasă”. Lucrările începute în 1707 s-au încheiat la 20 iulie 1709. Zidurile sale, puternice, prefigurează un lăcaș cu axul longitudinal de 27 m. Fundațiile masive de pe latura de vest și de la absida estică, au fost acoperite cu un paviment de cărămidă.

În veacul al XVIII-lea școala de la Sf. Sava dispunea și de o frumoasă „vivliotechi” cu peste 7.000 de volume²⁷. Biblioteca a fost mutată în 1790 la Școala de slovenie de la Sf. Gheorghe-Vechi²⁸. Pe o carte, eruditul cărturar Ioan Comnen i-a scris un elogios autograf lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Această carte este astăzi unul din exemplarele cu valoare remarcabilă din Viena²⁹.

La vest de zidurile celor două lăcașe centrale s-au cercetat 12 morminte din cimitirul aferent mănăstirii. Cimitirul conținea trupuri ale monahilor, cu cărămizi sgratitate sub cap (Anania), dar și ale mahalagiilor din jur. Monedele descoperite, otomane și ungurești marchează funcționarea mănăstirii din sec. al XVI-lea.

²⁰ Ștefan Pop, *op. cit.*, loc. cit.

²¹ Conf. univ. dr. Răzvan Theodorescu, *Arta brâncovenească. Nașterea unui stil*, în Magazin istoric, an XXII, nr. 10 (259) octombrie, 1988, p. 23.

²² G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 215.

²³ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 388.

²⁴ Grigore Ionescu, *București. Ghid istoric și artistic*, București, 1938, p. 90–92.

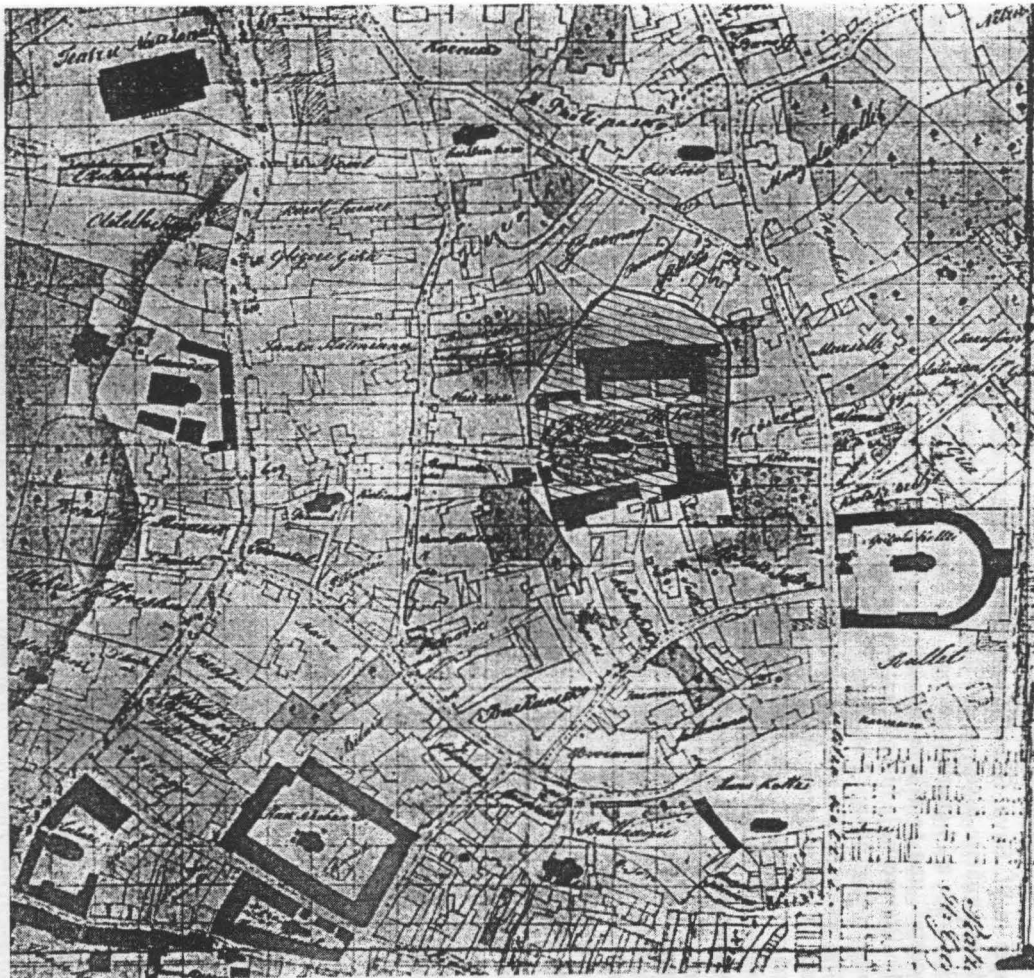
²⁵ George D. Florescu, *op. cit.*, p. 53.

²⁶ Observații efectuate împreună cu dr. Panait I. Panait.

²⁷ Panait I. Panait, *Importante descoperiri arheologice în Piața Universității*, în România Liberă, 9 iulie 1972, p. 1–5.

²⁸ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 215.

²⁹ Gheorghe Buluță, *Comori de cultură și artă românească*, în Magazin Istoric, an XXII, nr. 4 (253) aprilie, 1988, p. 11.

Construcțiile Mân. Sf. Sava din București surprinse în planul Borroczyn la mijlocul sec. XIX (zona hașurată)

Din ansamblul de construcții al mănăstirii, cu mulți ani în urmă, în vecinătatea statuii lui Ion Heliade Rădulescu au mai fost observate fundații masive. Foarte probabil aparțineau clădirii primului Muzeu Național românesc, de la București din 1834. În cealaltă parte, alături de statuile lui Gheorghe Lazăr și Spiru Haret este consemnată latura de vest. Latura de nord mergea, sub actualul bulevard spre Palatul Universității. În 1934 la ridicarea clădirii din apropierea Palatului Șuțu s-au descoperit fundațiile arhondăriei³⁰.

În context mai remarcăm descoperirea unor olane ale sistemului de aducțiune a apei la Sf. Sava. Olanele smălțuite la interior, cu smalț verde-maroniu se datează în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Acestea trebuie puse în legătură cu funcționarea la București a 14 cișmele publice, în vremea lui Nicolae Petru Mavrogheni Voievod. Dintre acestea, una se află la mănăstirea Sf. Sava³¹. Se știe că, după ce a făcut primul havuz din București, la biserica sa, Mavrogheni a dat ca dar domnesc, apă în curțile unora din boieri: Slătineanu, Moruzzi, Racoviță, Greceanu, Enăchiță Văcărescu și în apropierea câtorva mănăstiri printre care și Sf. Sava³². La 22 iulie 1795 Alexandru Moruzzi constata că mai multe cișmele din oraș nu mai funcționau și cerea Epitropiei de Obște să ia măsuri. A doua zi i se raporta că în oraș erau 2 cișmele construite de Alexandru Ipsilanti și alte 18 cișmele, construite de alții, din care mai funcționau 12, printre care și cea din poarta mănăstirii Sf. Sava³³.

Academia Domnească de la Sf. Sava, cea dintâi școală românească înaltă³⁴ a fost gândită de domnul ei ctitor ca o poartă de intrare, prin cultivarea tineretului, în Europa. O concluzie se impune după aceste succinte accente: în gândirea sec. al XVII-lea, intrarea în Europa avea o coloratură culturală. Și credem că era forma prin care Europa ne recepta și ne admitea ca parteneri, cu îndreptățire. Pentru că fără o temeinică cultură nu poate exista progres economic și politic. Aviz contemporanilor!

Rolul leagănului învățământului academic și al primei instituții muzeale din România³⁵ pare să se estompeze în conștiința contemporanilor și asta, cu atât mai mult cu cât nimic nu pare să o reamintească.

Se poate spune astăzi că locul lui Andronache pârcălabul, de la Sf. Sava, a fost sortit pentru școală. A fost școală în 1680 și apoi a prefigurat o vatră academică, concretizată în a doua jumătate a veacului al XIX-lea prin Universitatea București.

Prezenta comunicare își dorește numai rememorarea unor repere și relansarea unei mari dileme; aceeași de la începutul secolului. Oare am rămas orientali?

SUMMARY

The Princely "St. Sava" Academy – a Cantacuzino Foundation Archeological Outcomes

The author discusses the Oriental and Occidental influences that have marked the social and cultural climate of the Romanian area. During the IIIrd–IXth centuries, Greek, Roman and Christian elements were dominant; the Middle Ages were under a strong Ottoman influence. The relations with Europe (Occident) developed starting with the XVIIth century. The paper present the conjuncture and the beginning of the first high level forms of teaching in Wallachia, linked to the foundation of the "St. Sava" Academy, much influenced by the XVIIth century Occidental teaching.

³⁰ Popescu Lumină, *op. cit.*, p. 626.

³¹ George Potra, *Din Bucureștii de altă dată*, București, 1981, p. 122–123.

³² Popescu Lumină, *op. cit.*, p. 431–432.

³³ George Potra, *op. cit.*, p. 127.

³⁴ George Ioan Lahovary, *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1898,

³⁵ Aristide Ștefăncescu, *Ghidul muzeelor din România*, Ed. Sport-Turism, 1984, p. 9–14.